

godsdienstig maar had een minder kerkse en klerikale instelling dan ik. Zij vertelde mij openhartig dat zij in de kerk vaak heel verliefd naar mij had gekeken. Op 28 april, haar eerste verjaardag in onze prille verkering, gaf ik haar een mooi missaal cadeau'. Met haar zou hij daarna in totaal tien kinderen krijgen. Hoewel beiden een groot gezin wensten, lijkt de gebrekkige seksuele voorlichting in katholieke kring een belangrijke rol te hebben gespeeld. Mertens schrijft *Inleiding in het volle leven* nauwgezet te hebben gevolgd en periodieke onthouding te hebben betracht. Bisschop Bekkers' opvattingen en de tol die de snel opeenvolgende geboortes van Riet vroegen, lijken ook in huize Mertens nieuwe middelen gebracht te hebben. Riet vond dat Jan zijn roeping moest volgen, maar stond bijgevolg vrijwel alleen voor het grote gezin. Ze was lichamelijk echter verzwakt en zou in de jaren zestig zich meer en meer in acht moeten nemen. Dat bezwaarde het leven van Jan weer.

De Mertensen bleven heel gelovig. Jan ging regelmatig mee op bedevaartstochten van de vakbeweging. Toch moeten beiden zich in de jaren zestig en zeventig in progressief-katholieke richting hebben ontwikkeld. De ervaring met opgroeiende kinderen speelde daar een rol in, maar ook de verlinksing van het katholieke vakbondsleven. Mertens was voorstander van meer samenwerking tussen de vakcentrales, maar hij wilde daarbij de sociale en culturele vakbondsactiviteiten op katholiek terrein niet verliezen.

Staatssecretaris af, ging Mertens met pensioen. Hij was met vrouw en kinderen weer naar Dongen verhuisd. Daar nam hij tal van taken in het maatschappelijk leven op zich en werkte hij aan zijn 'egodocument', zoals hij het noemde. Langzaam verduisterde zijn geest. In 2000 is hij overleden, Riet volgde twee jaar later.

Het oorspronkelijke manuscript van deze autobiografie telt 2200 pagina's. Arie Kuiper heeft het fors ingedikt. Ik vermoed dat hij herhalingen en veel details heeft weggehaald. Een enkele keer voegt hij een kleine verklaring aan de tekst toe. Het resultaat is een vriendelijk, onderhoudend en plezierig boek. Echt grote verrassingen heb ik niet aangetroffen.

Bert Altena

Erasmus Universiteit Rotterdam

Emilie Fijnje-Luzac, *Myne beslommerde boedel. Brieven in ballingschap 1787-1788*. Ingeleid, verzorgd en geannoteerd door Jacques J.M. Baartmans (Nijmegen: Van Tilt, 2003) 288 p. ISBN 9077503013

Het was dan wel geen haveloze stroom vluchtelingen die halverwege 1787 de Nederlandse Republiek verliet, maar de misère was er niet minder om. Na de mislukte politieke revolutie moesten talloze patriotten hals over kop het land verlaten, met achterlating van alles wat zij bezaten. Het waren niet enkel de mannen van de revolutie die moesten vertrekken. Hun echtgenotes waren vaak eveneens genoodzaakt te vluchten en hun comfortabele bestaan op te geven voor een onzeker leven in ballingschap. Hoe zij deze ingrijpende wisseling van het lot ervoeren, kunnen we lezen in het veertigtal brieven dat Emilie Fijnje-Luzac in het jaar na haar vlucht schreef aan haar familie in Leiden, correspondentie die door Jacques Baartmans is uitgegeven en voorzien van een inleiding en commentaar. De geschiedenis van de gevluchte patriotten krijgt steeds meer aandacht, maar wordt meestal geschreven in politiek-historisch per-

spectief. Dankzij de uitgave van de brieven krijgen we nu een andere kant van het verhaal te horen, namelijk wat zo'n overhaaste vlucht voor de bannelingen betekende: de chaos na het plotselinge vertrek, de zorgen om de achtergelaten spullen, de confrontatie met de nieuwe omgeving en de emotionele gevolgen van het leven in ballingschap.

In de inleiding geeft Baartmans een prima schets van de biografische en historische context van de brieven. Emilie Luzac was getrouwd met Wybo Fijnje, kranten-uitgever en één van de leidende figuren van de patriotse beweging in Delft. Toen het politieke tij in september 1787 keerde, moest het gezin op stel en sprong vluchten, om het geweld van plunderaars en de represailles van de overheid te ontlopen. De Fijnjes woonden eerst een paar maanden in Brussel en voegden zich daarna bij de grote groep vluchtelingen in het Franse Sint-Omaars. Al die tijd schreef Emilie vele en vaak lange brieven naar Leiden, waarmee ze haar familie op de hoogte hield van het wel en wee van haar gezin. Ze beschikte over een vaardige pen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit haar verslag van de tocht vanuit het vaderland naar Antwerpen, één van de leukste brieven uit het boek, door de grappige en ironische wijze waarop zij de chaotische reis beschrijft.

De lichte toon verdwijnt echter al snel, want het leven in ballingschap viel Emilie niet mee. Het huis in Delft moest worden leeggeruimd en daarvoor was ze volledig aangewezen op de hulp van haar familie. Haar brieven bestaan dan ook grotendeels uit verzoeken en instructies aangaande het achtergelaten huisraad, wat de brieven nog een aardige bron voor de materiële cultuur maakt. De mangel, 'met een slee en geene rolletjes of hekje, zoals die men in vroeger tyd pleeg te maken' kon bijvoorbeeld volgens Emilie wel worden verkocht, maar het 'theekoffertje' wilde ze het liefst bewaren en het porseleinen servies zag ze graag overgezonden. Dat laatste was niet zonder risico, want toen het in Brussel arriveerde, miste Emilie onder meer een 'chokoladekan' en dat was spijtig, want het was 'een kostbaar fray serviesje en bovendien een present'. Niet voor niets dus draagt de uitgave de titel 'Myne beslommerde boedel', naar de woorden van Emilie.

Behalve de boedel waren er nog meer problemen voor de vluchtelingen, zo leren we uit de brieven. De Fijnjes hadden financiële zorgen: schulden moesten worden voldaan en openstaande rekeningen geïnd, zaken die Emilie weer via haar broer probeerde te regelen. Ook poogde zij de krant weer te laten verschijnen en daarmee de voornaamste inkomstenbron van het gezin weer aan te boren, maar de inspanningen hiervoor, waarover zij haar broer menigmaal consulteerde, waren uiteindelijk tevergeefs. Het leven in een nieuwe omgeving kostte Emilie bovendien grote moeite. Brussel en Sint-Omaars kenmerkten zich volgens haar door grote 'morsigheid' en ze deed erg haar best om in ieder geval haar eigen huis zo Hollands mogelijk te maken, 'maar waar vind men Holland?', zoals ze ergens vertwijfeld uitroept. Bij al deze zorgen werd Emilie ook nog geplaagd door lichamelijk ongemak. Ze was zwanger en kreeg steeds meer problemen, tot ze met een 'assomante hoest, een geweldig zuur in de maag en onbeschryffelyke dikke beenen' het bed haast niet meer uit kon komen, zo schreef ze haar schoonzuster.

De bevalling bracht evenwel geen verlichting. Het kind overleed kort na de geboorte, tot grote droefenis van Emilie, en haar gezondheid herstelde zich niet. Ze schreef nog wel, maar ze werd steeds somberder en verborg voor haar correspondenten niet dat het laatste 'sprankje vrolykheid' uit haar hart verdwenen was. In de loop van november 1788 verergerde Emilie's ziekte en op de 28e van die maand overleed zij,

een gebeurtenis die is beschreven in twee ontroerende brieven van haar echtgenoot, die als laatste in de uitgave zijn opgenomen. Het lot van Emilie Fijnje nam dus een tragische wending, een fraaie metafoor voor de betekenis van haar brieven. Zij tonen bij uitstek de tragische kant van de gebeurtenissen van 1787: het zorgelijk bestaan van de patriotse gezinnen in ballingschap.

Jeroen Blaak
Erasmus Universiteit Rotterdam

Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795*. Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen (Nijmegen: Vantilt, 2003) 736 p. + CD ROM, ISBN 9077503064

Wat doen vluchtelingen in een vreemd land? Ze proberen er in hun levensonderhoud te voorzien en denken na over waar hun toekomst ligt, in het land van vertrek of elders. Wanneer ze in groepen verblijven, kunnen er tegenstellingen ontstaan die zijn gebaseerd op verschillen in sociale of regionale afkomst. Ook uiteenlopende religieuze en politieke overtuigingen kunnen tot tweespalt leiden, waardoor de cohesie van de vluchtelingengroep op de proef wordt gesteld. De Nederlandse revolutionairen die vanaf 1787 in ballingschap waren, verging het niet anders. De Nijmeegse historicus Joost Rosendaal schreef er een boek over, dat beschouwd kan worden als een collectieve biografie.

In de periode 1780-1787 werd in Nederland voor het eerst sinds de Middeleeuwen weer geëxperimenteerd met een vorm van democratisering van het bestuur. Het streven van de Patriotten naar een grotere bestuurlijke participatie van de mannelijke burgerij betekende een aantasting van de machtspositie van stadhouder Willem v en zijn getrouwen, die in 1787 de steun kregen van een Pruisisch leger. Deze inval ging gepaard met het nodige geweld, zowel door Pruisische militairen als door Oranjegezinde groepen. Duizenden Patriotten werden het slachtoffer van plunderingen, bedreigingen, fysieke intimidatie en politieke zuiveringen. Voor deze Oranjeretreur, maar ook om aan juridische vervolging te ontkomen, gingen velen op de vlucht. Sommigen trokken naar 'vrijplaatsen' in de Republiek, maar uiteindelijk kwamen de meeste in het buitenland terecht. Het overgrote deel van de vluchtelingen ging naar het zuiden, naar de Oostenrijkse Nederlanden, het prinsbisdom Luik en uiteindelijk Frankrijk.

In Antwerpen kwamen eind 1787 bijna 17 duizend vluchtelingen aan, waarbij zich in de maanden daarna wellicht nog enige duizenden uit andere vluchtelingengebieden hebben gevoegd. In diverse steden in de Oostenrijkse Nederlanden ontstonden vluchtelingengemeenschappen. Ze ontwikkelden eigen organisatiestructuren en werden daarbij vaak geholpen door de overheid, die economisch voordeel van de nieuwkomers verwachtte. Aangezien sinds 1781 in de gebieden onder Oostenrijks bestuur een tolerantiedecreet gold, was het bovendien mogelijk de protestantse religie te belijden.

Veel Patriotten trokken verder naar Frankrijk, waar ze aanvankelijk terecht kwamen in Saint-Omer. Een belangrijke overweging om naar Frankrijk te gaan, was de financiële steun die de Franse koning bood. Het ging daarbij eigenlijk om een ereschuld, zoals de Patriotten de Fransen voorhielden. Frankrijk was hen immers, on-